

ÀMFORES TARDOROMANES DE PROCEDÈNCIA EBUSITANA A LA COSTA ORIENTAL D'HISPANIA. LES TROBALLES DE LA CARROVA (AMPOSTA, MONTSIÀ)

RAMON JÀRREGA DOMÍNGUEZ*

Al Museu del Montsià, situat a Amposta, es conserva una àmfora romana sencera que resulta de gran interès, ja que permet documentar la comercialització a terres catalanes d'una producció eivissenca que era pràcticament desconeguda fins ara en aquestes contrades¹.

Aquesta àmfora procedeix, segons consta a l'inventari de l'esmentat museu, del jaciment de la Carrova, situat al mateix terme municipal d'Amposta, prop de l'Ebre i alguns quilòmetres a l'oest del nucli urbà. Entre altres materials corresponents a diferents èpoques, en aquest indret foren trobades, segons Francesc Esteve Gàlvez (que fou el director dels treballs arqueològics de recerca), cinc àmfores romanes senceres, juntament amb fragments d'altres àmfores, tègules, sigil·lata i algun fragment de vidre (Esteve 1954-55, p. 23-24). També hi fou localitzada una tomba de tègules, a l'interior de la qual hi havia un recipient de fang dipositat com a ofrena. Es desconeixen les característiques d'aquest jaciment, i no sabem si es tractava d'una *villa* o d'algun altre tipus d'assentament rural.

* Universitat de Girona

¹ Agraïm a la Direcció i al personal tècnic del Museu del Montsià la seva amabilitat per haver-nos permès estudiar i documentar gràficament l'àmfora objecte d'aquest estudi, i també dels altres materials que hem inclòs en la nostra Tesi Doctoral (Jàrrega 1993).

DESCRIPCIÓ

Àmfora completa. Correspon a la forma RE 0101 de la tipologia establerta per J. Ramon (1986, p. 14, fig. 6, núm. 1). L'argila és de color marró-rosat, i presenta una textura porosa; les parets estan recobertes per una engalba de coloració blanquinosa. El pivot és acabat en forma de botó. Les mesures del diàmetre extern màxim de la vora són 13,5 cm i l'alçada màxima de la peça és 98 cm. Número d'inventari del museu: 212.

CONSIDERACIONS

Ramon va classificar aquestes àmfors amb el nom de RE 0101 (Ramon 1986, p. 14, fig. 6), tot assenyalant que es tracta de l'única producció amforal ebusitana datable al Baix Imperi. Tipològicament és evident que aquestes àmfors són les successores directes de les classificades per Ramon com PE 25 i 26; segons l'esmentat autor, les PE 25 es daten entre els anys 40/80 d.C. i el segon treç del segle III d.C., mentre que la forma PE 26 té una cronologia més inconcreta, però sempre dintre del segle I d.C. (Ramon 1991, p. 122-123).

Segons Ramon (1991, p. 122), els exemplars de la forma PE 25 que tenen vores molt allargades i colls alts es daten a final del segle I o en els dos primers terços del segle II d.C. Aquest fet ens sembla força interessant, ja que aquests trets característics, a més del perfil de les nanses, són els que diferencien bàsicament les àmfors de la forma RE 0101 de les PE 25. Això ens permet suposar que aquestes darreres no són altra cosa que el precedent tipològic de les RE 0101, que començaren a fabricar-se al segle III d.C. Si hi ha una continuïtat en la producció dintre de la qual es va introduir aquesta transformació tipològica, o si bé hi ha alguna mena de *hiatus*

és quelcom que, ara com ara, desconeixem².

Les àmfores de la forma PE 25 tingueren una discreta difusió exterior, ja que es troben en diverses restes localitzades en aigües de França, l'estret de Bonifacio, la costa tirrènica i Sicília, tals com Cap Benat 1, Est-Perduto o Chiessi (Corsi Sciallano - Liou 1985, p. 148 i 149-152; Ramon 1991, p. 165-166). Creiem que, tenint en compte que Plini (*Naturalis historia* XIV, 71) esmenta el vi baleàric, és possible que aquestes àmfores servissin per envasar-lo. Ramon (1991, p. 166-167) planteja aquesta possibilitat, encara que amb certes reserves, ja que Plini sembla diferenciar clarament a la seva obra allò que fa referència a les Balears del que pertoca a les Pitiüses, i al fet que a Mallorca no s'ha constatat la producció de cap forma amforal que pogués servir per envasar l'esmentat vi. Tanmateix, creiem que no hi ha cap dada que impedeixi pensar que les àmfores PE 25 i 26 fossin produïdes a Mallorca a més d'Eivissa, a part que pot haver-hi hagut aquí una generalització per part de Plini per a una producció que englobés tant les Balears com les Pitiüses. A més, com fa notar Ramon, l'etapa de major producció de la forma PE 25 coincideix en el temps amb la cita de Plini.

Val a dir que les àmfores PE 25 es troben, a totes les restes on se n'han trobat, en proporcions mínimes (tan sols un o dos exemplars) en relació amb altres àmfores de procedència hispànica, tant les Dressel 2-4 de la Tarraconesa com les àmfores per a salaons i oli procedents de la Bètica (Ramon 1991, p. 166). Per tant, caldrà pensar que la seva difusió exterior no fou quantitativament massa important, cosa que podem aplicar a la comercialització del vi baleàric, en el cas (força probable) que aquest fos envasat en àmfores de la forma PE 25.

Tornant a la forma RE 0101, a l'illa d'Eivissa (concretament als jaciments de Can Sorà i Hort des Xim) s'han constatat diversos exemplars

² Val a dir que ens sembla si no incorrecta sí almenys discutible la denominació que Ramon atribueix a aquestes àmfores. Si les PE 25 i 26 són catalogades així perquè se les considera hereves de la producció d'àmfores punicoebusitanes, creiem que es podria dir el mateix de la forma RE 0101. Suposem que és l'avançada cronologia d'aquestes darreres el que ha dut Ramon a considerar-les com a romanoebusitanes en comptes de punicoebusitanes.

Tanmateix, creiem que les PE 25 i 26 haurien de ser considerades pròpiament com a àmfores romanoebusitanes, tot i que procedeixen de la tradició punicoebusitana, ja que tant la seva cronologia (segle I d.C.) com els seus referents tipològics (formes Dressel 1 i Pascual 1) permeten enquadrar-les clarament dins de la producció de ceràmiques romanes. Tanmateix, i atès que ja s'ha encetat una tipologia per a aquestes, probablement és massa tard per fer aquesta rectificació, però creiem que no està de més fer aquesta observació.

incomplets d'aquesta forma; tanmateix, té força interès la troballa de dos fragments que, encara que amb algunes variants morfològiques, poden atribuir-se a aquesta forma, i que foren localitzats en un abocador de l'antiga *Ebusus* datat en el segle III d.C., entre els anys 240 i 260 (González Villaescusa 1990, p. 46, 56 i 149-150, fig. 37-38, n. 117 i 118)³. Pel que fa a Mallorca, se n'han trobat exemplars en un indret de la costa, de localització indeterminada (Cerdà 1980, n. 200), a la Colònia de Sant Jordi (sense context cronològic) i a les excavacions dutes a terme a la Seu, a la ciutat de Palma (Guerrero 1988, p. 30, fig. 14); aquest darrer, si bé s'havia classificat inicialment com un fragment de tapadora de ceràmica comuna, ha estat després identificat com un pivot pertanyent a aquesta forma amforal (Aranegui-López-Orfila 1991, p. 125).

La difusió peninsular d'aquest tipus de productes s'ha començat a conèixer només en temps recents. A les excavacions del Grau Vell de Sagunt, al País Valencià, s'han localitzat diversos fragments, que corresponen respectivament a quatre vores, un pivot, dues nanses i un fragment de vora, coll, nanses i part de l'espatlla (Aranegui-López-Orfila 1991, p. 119-120; p. 122, n. 11; p. 123, n. 13; p. 124, n. 14 i 15) i també un exemplar complet d'aquesta forma (Aranegui-López-Orfila 1991, p. 123, n. 12), que presenta un pivot motllurat, i que es pot datar dins el primer quart del segle IV d.C. (Aranegui-López-Orfila 1991, p. 125).

Pel que fa a Catalunya, hi ha alguns possibles exemplars trobats a Tarragona, que han estat estudiats per Keay (1984, vol. I, p. 207, fig. 85, n. 2 a 4, especialment la n. 2) que podrien pertànyer a aquesta forma (Aranegui-López-Orfila 1991, p. 125). Keay cataloga aquests exemplars dins de la seva forma XXV, atribuint-los la variant Y de la seva tipologia (Keay 1984, vol. I, p. 189). En total, es tracta de tres exemplars (tots ells fragmentaris), que foren trobats a la necròpoli paleocristiana de Sant Fructuós, a Tarragona; es daten entre mitjan segle IV i la meitat del V d.C. (Keay 1984, vol. I, p. 198).

Tanmateix, i a manca d'una comprovació directa de les peces, hem de dir que, a jutjar pels dibuixos dels exemplars publicats per Keay, l'atribució a la producció ebusitana dels exemplars de Tarragona que proposen Aranegui, López i Orfila no ens sembla gens segura, tot i que és força pro-

³ En relació amb la datació d'aquest conjunt, vegeu González Villaescusa 1990, p. 73-75.

bable pel que fa al fragment T/1/37 (Keay 1984, vol. I, p. 207, fig. 85, n. 2), en relació amb el seu perfil general i a la decoració cordada que s'aprecia a les espatlles. Els altres dos exemplars que Keay atribueix a la seva forma XXV Y no ens semblen, *a priori*, de producció eivissenca, a causa del perfil més exvasat de les seves vores, el gruix dels seus colls i la disposició de les nanses. Per tant, considerem que, a manca de comprovació ulterior, no és segura la presència de productes amforals eivissencs a Tarragona durant el Baix Imperi, tot i que és probable, com s'ha dit.

Es desconeix el context estratigràfic al qual pertanyia l'àmfora de la Carrova, i s'ignora fins i tot les circumstàncies de la troballa. Tanmateix, es coneixen altres materials tardoromans trobats en aquest lloc (i dipositats també al Museu Comarcal del Montsià); concretament es tracta de dos fragments de terra sigil·lata africana D (formes Hayes 61 B i Hayes 91 A o B), així com una àmfora africana completa de la forma Africana I A - Keay III A⁴. Tanmateix, hi ha un fragment de coll corresponent a la forma LXXIX de la tipologia de Keay que, malgrat que l'esmentat autor la identifica com a àmfora, pensem que es tracta més probablement d'una gerra⁵

La cronologia de la forma Hayes 61 B de la sigil·lata africana D se situa entre final del segle IV i mitjan segle V d.C., mentre que la forma Hayes 91 A i B pot perdurar fins al segle VI d.C. L'àmfora Africana I - Keay III es data entre final del segle II i inicis del V d.C. (Keay 1984, vol. I, p. 108-109). És a dir, que a més de l'àmfora eivissenca que estem estudiant s'han trobat a la Carrova altres materials que atesten l'ocupació d'aquest lloc entre els segles III i V d.C.

Crida l'atenció el fet que tant l'àmfora eivissenca com l'africana s'han conservat senceres, la qual cosa sembla indicar que quan es produí la troballa d'aquestes es conservaven en un context estratigràfic intacte. D'altra banda, al mateix jaciment s'han trobat també unes àmfores completes de la forma Dressel 2/4⁶; malgrat que aquesta àmfora tipològicament

⁴ Aquesta peça té el número d'inventari del Museu 211. Encara que, de fet, es tracti d'una peça inèdita, hi ha una referència a l'existència d'aquesta àmfora a Keay 1984, vol. II, p. 633, tot i que només s'indica la seva presència al Museu del Montsià, sense fer esment de la procedència de la peça.

⁵ Sobre aquests materials es tracta a Járrega 1993 i Járrega en premsa.

⁶ Encara que de fet aquestes àmfores romanen inèdites, la fotografia d'una d'elles ha estat publicada a Peiret-Balada-Bernades 1986, p. 37.

correspon, en principi, a l'època alt imperial, darrerament s'han pogut constatar a la Península Ibèrica (i més concretament a Catalunya) diversos exemplars similars a aquesta forma que poden tenir una cronologia de fins al segle IV d.C., o tal volta fins i tot més tard (Coll-Járrega 1994). Per tant, no sabem si les Dressel 2/4 de la Carrova es daten a l'Alt Imperi o si són d'època baix imperial. Com que sens dubte totes aquestes àmfores corresponen als cinc exemplars sencers que segons Esteve foren trobats a la Carrova, i atès que no sabem si son contemporànies entre si, res no es pot especular sobre el context arqueològic d'aquestes àmfores més enllà del que ja s'ha dit abans.

El més important que permet constatar la troballa de l'àmfora de la Carrova, juntament amb les altres que comencen a detectar-se, és el fet que el producte que envasaven, que ara com ara ens és completament desconegut, fou objecte d'exportació vers el litoral peninsular. A més de l'àmfora de la Carrova i de les de Sagunt, disposem dels possibles exemplars de Tarragona, sobre els quals han cridat l'atenció Aranegui, López i Orfila (1991, p. 125), tot i que ja hem expressat els nostres dubtes sobre aquests. Keay els va incloure dins de l'àmplia gamma de variants de la seva forma XXV, que en principi correspon a produccions africanes.

D'altra banda, a les vitrines del Museu Municipal de Dénia (Marina Alta, País Valencià), hi ha exposada bona part d'una àmfora d'aquesta tipologia, que no ha estat encara estudiada detingudament, raó per la qual no ens hi estendrem més. Tanmateix, volem posar de relleu que, segons ens indica el senyor Josep Gisbert, arqueòleg municipal de Dénia, aquesta peça fou recuperada en un estrat datat en el segle IV⁷.

Volem posar de relleu el fet que l'àmfora sencera trobada al Grau Vell de Sagunt i la de la Carrova són els dos únics exemplars complets d'aquesta forma que s'han localitzat fins ara, per la qual cosa, i des d'un punt de vista tipològic, la troballa d'aquesta darrera àmfora és, sens dubte, de gran importància.

Pel que fa al producte que es transportava en les àmfores de la forma RE 0101, per bé que no el podem determinar amb seguretat, tenim un element de judici a considerar. Atès que tipològicament aquestes àmfores semblen ésser les successores de les PE 25 i que, tal com s'ha dit, aquestes

⁷ Volem agrair al personal del Taller Escola de Dénia, i molt especialment al senyor Josep Gisbert, les seves atencions durant la nostra visita a Dénia.

darreres podrien haver servit per envasar el vi baleàric esmentat per Plini, ens sembla lògic suposar que les àmfores de la forma RE 0101 serviren també per al transport del vi produït a les Pitiüses (ja que, ara com ara, sembla que es tracta de productes eivissencs, per bé que no se n'hagin trobat els forns) i potser també a les Balears.

CONCLUSIONS

Tenim ja, doncs, algunes troballes situades a Catalunya i el País Valencià que ens permeten constatar l'arribada d'un producte eivissenc desconegut (que potser era vi) a la costa oriental de la Península Ibèrica durant l'antiguitat tardana. Malgrat que aquestes àmfores començaren a fabricar-se en el segle III d.C., creiem que la seva difusió peninsular degué produir-se ja en el segle IV, segons podem deduir dels tres casos datats, és a dir, els de Tarragona (en el cas que la identificació proposada sigui correcta), Sagunt i Dénia; no volem, però, descartar que aquests productes poguessin arribar a les costes peninsulars ja durant la centúria anterior, però els tres casos esmentats ens inclinen a pensar que el moment que aquestes àmfores es comercialitzen a la península deu dur-se ja al segle IV d.C.

Tanmateix, tot i que es tracta d'una difusió que només es coneix molt recentment, la presència a la Península d'aquestes àmfores creiem que no degué ésser mai massa important des d'un punt de vista quantitatiu, tenint en compte que és molt minoritària en relació amb altres productes amforals, principalment els africans. De tota manera, la relativa abundància en què apareixen al Grau Vell de Sagunt permet matisar una mica aquesta afirmació, encara que creiem que es pot tractar d'un fet molt limitat cronològicament dins del segle IV i potser explicable per la major proximitat d'Eivissa a les costes valencianes.

BIBLIOGRAFIA

- ARANEGUI, C.; LÓPEZ, M. i ORFILA, M. (1991): “Ánforas tardorromanas en el Grau Vell (Sagunto, Valencia)”, *Saguntum*, 24, p. 117-127. València.
- CERDÀ, D. (1980): “Excavaciones arqueológicas submarinas en la ensenada de la Colonia de Sant Jordi (Ses Salines, Mallorca)”, mapa-catàleg editat amb motiu de l'*Exposición monográfica de los hallazgos en el yacimiento A. Mallorca*.
- COLL, R.; JÁRREGA, R. (1993): “Ánforas itálicas de época tardorromana en *Hispania*. Los hallazgos del Palmar Hotel (Premià de Mar, Barcelona)”, *Archivo Español de Arqueología*, 66, p. 310-323. Madrid.
- CORSI SCIALLANO, M. i LIOU, B. (1985): *Les épaves de Tarraconaise à chargement d'amphores Dressel 2-4*. París.
- D.D.V.V. (1981): “Atlante delle forme ceramiche I. Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (medio e tardo Impero)”. *Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale*, Roma.
- DEL AMO, M.D. (1979): *Estudio crítico de la necrópolis paleocristiana de Tarragona*. Tarragona.
- ESTEVE, F. (1954-55): “Investigaciones arqueológicas en las terrazas cuaternarias del curso inferior del Ebro. Itinerario primero: de Amposta a la Carrova y Camp Redó”, *Noticiario Arqueológico Hispánico*, III-IV, p. 15-26. Madrid.
- GONZÁLEZ VILLAESCUSA, R. (1990): *El vertedero de la Avenida de España, 3 y el siglo III d. de C. en Ebusus*. Eivissa.
- HAYES, J.W. (1972): *Late Roman Pottery*. Londres.
- JÁRREGA, R. (1991): “Cerámicas finas tardorromanas y del Mediterráneo oriental en España. Estado de la cuestión”. *Anejos de Archivo Español de Arqueología*, XI. Madrid.
- JÁRREGA, R. (1993): *Poblamiento y economía en la costa Este de la Tarraconense en época tardorromana (siglos IV -VI)*. Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona (microfitxa).
- JÁRREGA *en premsa*: “Aproximació a l'arqueologia de les comarques de l'Ebre durant l'Antiguitat Tardana”, *XXXVII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos* (Amposta 1991).
- KEAY, S.J. (1984): *The Late Roman Amphorae in the Western*

Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence, BAR International series, 196, 2 vol. Oxford.

- LAMBOGLIA, N. (1963): "Nuove osservazioni sulla *terra sigillata chiara*", *Rivista di Studi Liguri*, 24, p. 145-212. Bordighera.
- PANELLA, C. (1986): "Le anfore tardoantiche: centri di produzione e mercati preferenziali", *Società romana e imperio tardoantico* (A. Giardina, ed.), vol. III, p. 251-277. Bari.
- PEIRET, J.; BALADA, R. i BERNADES, J. (1986): *Museu del Montsià*. Amposta.
- RAMON, J. (1986): *El Baix Imperi i l'època bizantina a les illes Pitiüses*. Eivissa.
- RAMON, J. (1991): *Las ánforas púnicas de Ibiza*. Eivissa.
- TORTORELLA, S. (1981): "Ceramica di produzione africana e rinvenimenti archeologici sottomarini: analisis dei dati e dei contributi reciproci", *Mélanges de l'Ecole Française a Rome*, 93, vol. I, p. 355-380. Roma.
- VILELLA, J. (1983-84): "Recerques sobre el comerç baix-imperial del nord-est de la Península Ibèrica", *Pyrenae*, 19-20, p. 191-214. Barcelona.
- ZEVI, F. i TCHERNIA, A. (1969): "Amphores de Byzacene au Bas-Empire", *Antiquités Africaines*, 3, p. 173-214.

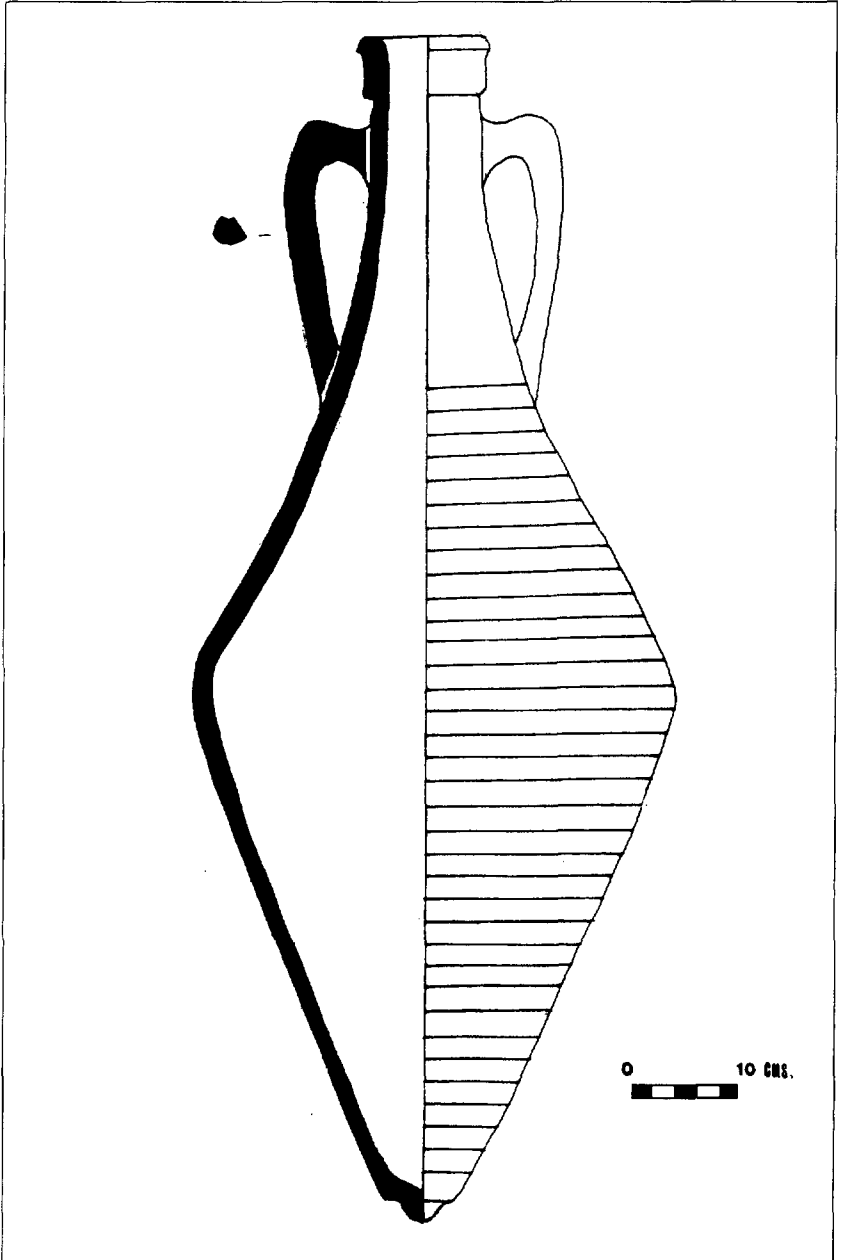

Figura 1: Àmfora civissenca tardoromana RE 0101 procedent del jaciment de la Carrova (Amposta, Montsià).

ÀMFORES TARDOROMANES DE PROCEDÈNCIA EBUSITANA A LA COSTA ORIENTAL ...

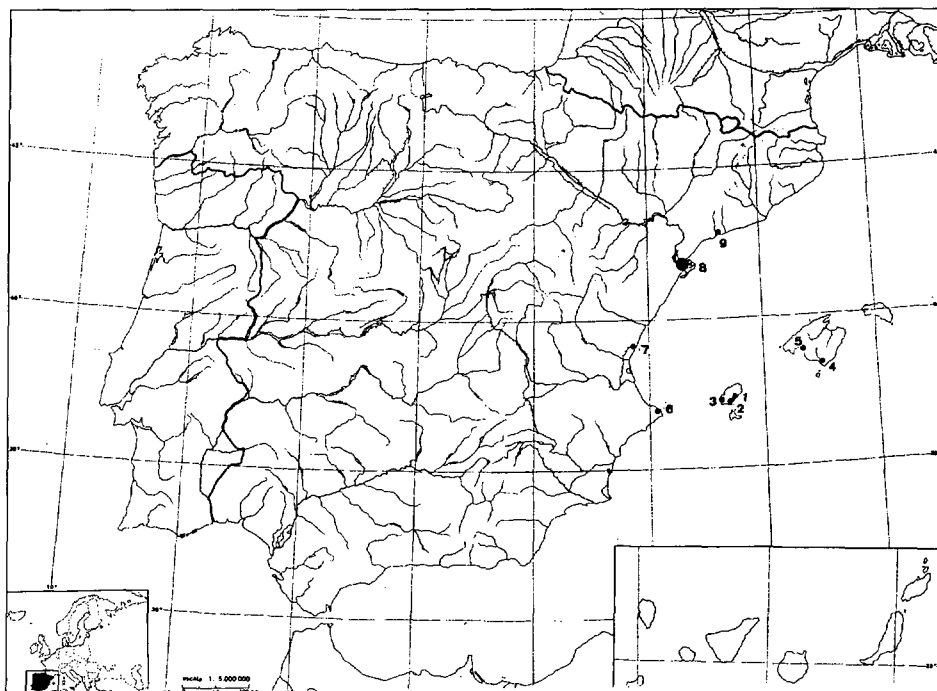

Figura 2: Mapa de distribució de les àmfores RE 0101. 1: Eivissa (ciutat). 2: Hort des Xim (Eivissa). 3: Can Sorà (Eivissa). 4: Colònia de Sant Jordi (Mallorca). 5: Palma (Mallorca). 6: Dénia (Marina Alta, País Valencià). 7: Grau Vell de Sagunt (Camp de Morvedre, País Valencià). 8: La Carrova (Amposta, Montsià, Catalunya). 9: Tarragona (Tarragonès, Catalunya).